

Henryk Duszyński-Karabas
Bydgoszcz

Zmiany w urbanonimii Nakła nad Notecią (na przykładzie polskich i niemieckich nazw ulic i placów)

Jak słusznie twierdzi Aleksandra Belchnerowska, „nazewnictwo miejskie obszarów językowo mieszanych stwarza duże możliwości interpretacyjne” (Belchnerowska 2008, 121). Szczególnie interesujące dla onomastów zajmujących się urbanonimią są obszary, które w wyniku różnych wydarzeń historycznych zmieniały swoją przynależność państwową bądź znajdowały się pod okupacją. Przedmiotem badań naukowych uczyniono m.in. kwestię germanizacji czy – szerzej – relacji polsko-niemieckich nazw ulic Bydgoszczy (Czachowska, Paluszak-Bronka 2003), Grodna (Duszyński 2011), Brześćcia (Famielec, Duszyński 2010), Wyrzyska (Duszyński 2008), miast Pomorza Szczecińskiego (Belchnerowska 2008), Świebodzic (Borysiak 2003) itp. W niniejszym artykule spróbuję przedstawić zmiany w urbanonimii Nakła nad Notecią w ujęciu historycznym (na przykładzie nazw polskich i niemieckich).

Nakło nad Notecią to miasto położone w województwie kujawsko-pomorskim, na prawym brzegu Noteci przy połączeniu z Kanałem Bydgoskim u stóp krawędzi pradoliny Wisły (Jurczak, Trybuszewski 1999, 5), w południowo-wschodniej części Krajny. Pierwotna nazwa miasta to *Nakiel* – od apellatywu **nakiel* ‘piaszczyste namulisko w zakrętach rzecznych’ (*Nazwy miejscowe Polski* 2007, 338-339), z późniejszą zmianą rodzaju męskiego na nijaki *Nakło*. Jest to nazwa zestawiona z członem odróżniającym w formie wyrażenia przyimkowego *nad Notecią* (*Nazwy miejscowe Polski* 2007, 339). Nazwa miasta pojawia się w źródłach w XI wieku (Wróbel 2004, 30). Niemiecka nazwa brzmi *Nakel an der Netze*.

Szczegółowe wiadomości z zakresu dziejów Nakła znajdują się m.in. w zbiorowej monografii wydanej przez Krajeńskie Towarzystwo Kulturalne i Towarzystwo Przyjaciół Nakła (*Nakło nad Notecią...* 1990 i 1998), w mono-

grafii wydanej z okazji pięćdziesięciolecia gimnazjum imienia Bolesława Krzywoustego w Nakle (*Krajna i Nakło...* 1936), w pracach Tadeusza Samselskiego (Samselski 2002), Sławomira Łanieckiego (Łaniecki 2008), R. Heidricha (Heidrich 1910), jak również w pracy pod redakcją Herberta Papsteina (*Der Kreis Wirsitz* 1973). W formie wspomnień opracowana została książka Eugenii Czyż (Czyż 2008). W tym miejscu przedstawię jedynie kilka faktów z historii Nakła. Miasto zostało założone w 1299 roku na prawie magdeburskim. W latach 1329-1330 Nakło było obiektem najazdów krzyżackich (Jurczak, Trybuszewski 1999, 6). Około 1500 roku na teren Nakła zaczęli napływać Żydzi, zaś w 1586 roku w Nakle osiedlili się Szkoci, którzy zajmowali się sukiennictwem. W 1772 roku Krajnę wraz z Nakłem wcielono do Prus. W 1852 roku powstała w Nakle parafia staroluterańska. W 1870 roku w mieście mieszkało 4200 Niemców, 2420 Polaków i 580 Żydów. Przełom XIX i XX wieku był okresem dobrej koniunktury gospodarczej, którą przerwał wybuch I wojny światowej. Wydane wówczas przez władze administracyjne zarządzenia miały na celu wstrzymanie działalności polskich organizacji (Księski 1990, 202). W 1920 roku, zgodnie z postanowieniem traktatu wersalskiego, do Nakła wkroczyły oddziały 7 pułku Strzelców Wielkopolskich (Danielewicz 1990, 209). W dwudziestoleciu międzywojennym w Nakle miał odbicie światowy kryzys gospodarczy. Nastąpił wówczas wzrost podatków, czego skutkiem były liczne strajki. W 1938 roku miasto liczyło ok. 11 000 mieszkańców, z czego 93% stanowili Polacy, 6,5% Żydzi, a Niemcy 0,2%. W pierwszym dniu wojny 1939 roku do Nakła wkroczyło wojsko niemieckie – zaczął się okres okupacji. Polaków wysyłano na przymusowe roboty do Rzeszy, zaś ci, którzy zostali w mieście, znaleźli się w trudnych warunkach bytowych (Perlińska 1990, 303). W wyniku wojny Nakło zostało zniszczone w ok. 40%. W styczniu 1945 roku „ofensywa wojsk sowieckich po kilkudniowych walkach spowodowała zajęcie miasta” (Jurczak, Trybuszewski 1999, 10). Obecnie miasto zajmuje powierzchnię ok. 11 km². Liczba mieszkańców utrzymuje się na poziomie 20 000.

Do ukazania zmian w urbanonimii Nakła wybrałem trzy okresy: pruski (do 1920 r.), międzywojenny oraz okres okupacji (lata 1939-1945). Czasami – w celach porównawczych – będę przytaczał także przykłady z lat 50. XX wieku i formy współczesne. Materiał badawczy wyekscerpowałem ze spisów abonentów z lat 1926 i 1939, z książki adresowej z roku 1902 (*Adreß-Kalender der Stadt Nakel*, 1902), korzystałem też z reprodukcji planu miasta z 1913 roku zamieszczonej w *Atlasie historycznym miast krajeńskich (Atlas historyczny miast krajeńskich...* 1999), z publikacji *Chronik und Beschreibung von Nakel* (Rutsch 1875) oraz z pracy *Der Kreis Wirsitz* (1973) zawierającej spisy

niemieckojęzycznych nazw ulic i placów Nakła sprzed 1920 roku oraz z lat 1939-1945. Pomocne okazało się ponadto zestawienie niemieckich nazw ulic sprzed 1914 roku i obecnych nazw polskich, dokonane przez Henryka Trybuszewskiego (Trybuszewski 2000, 141).

Ponieważ nie dysponujemy wykazem nazw ulic Nakła nad Notecią sprzed okresu zaboru pruskiego, możemy jedynie przypuszczać, iż część nazw administracja pruska stworzyła w ramach polityki germanizacyjnej, natomiast inne urbanonimy mogły powstać wskutek tłumaczenia nazw polskich. Różnie przedstawia się także ingerencja władz niemieckich w nazewnictwo Nakła podczas II wojny światowej. Oczywiście, z mapy zniknęli wszyscy polscy patroni. Ich miejsce zajęli niemieccy politycy i teoretycy wojny. W dużym stopniu przywrócono też nazwy z okresu zaboru.

Swoje rozważania rozpocznę od nazw placów. Najstarszy plac w mieście zwany był Starym Rynkiem. Około 1880 roku zmieniono jego nazwę na Rynek Garncarski – *Töpfermarkt* (Trybuszewski 1999, 11). Jest to urbanonim utworzony od określenia ludzi zajmujących się garncarstwem, z niem. *Töpfer* ‘garncarz’. Handlowano tam bowiem wyrobami garncarskimi. Ksiądz Ignacy Geppert pisał w 1926 roku: „Dawniejszy rynek garncarski, zwany dzisiaj, niewiedzieć¹ dlaczego, placem Mieczysława, jest historycznym terenem, gdzie szukać należy najstarszych utwierdzeń i budowli grodu nakielskiego” (Geppert 1926, 12). W spisie abonentów z 1926 roku rzeczywiście odnajdujemy nazwę *Mieczysława*. Miała ona wskazywać na osobę księcia Mieszka I (Trybuszewski 1999, 11). W 1931 roku magistrat zmienił tę nazwę na *plac Zamkowy* – od nazwy zamku, który znajdował się w tym miejscu. W latach 1939-1945 funkcjonowała nazwa *Albert-Forster-Platz*, upamiętniająca członka NSDAP, namiestnika Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie. Poprzednią nazwę – *plac Zamkowy* – przywrócono tuż po wojnie.

Imię Adolfa Forstera nosiła również jedna z ulic – *Albert-Forster-Straße*. Losy nazewnicze tej ulicy są bardzo interesujące. Otóż do 1850 roku była to ulica *Żydowska* (Trybuszewski 1999, 13), ponieważ zamieszkiwali ją właśnie Żydzi, tu znajdowały się jatki, łaźnia, synagoga i rzeźnia rytualna. Później, aż do 1920 roku, ulica nazywała się *Posenerstraße*, była to więc nazwa topograficzna kierunkowa. Warto zaznaczyć, iż dzisiejsza nazwa ul. *Poznańska* oznacza już inną ulicę. W latach międzywojennych *Posenerstraße* otrzymała nazwę ul. *gen. Józefa Hallera* (nazwa występuje w spisie z 1926 i 1939 r.). W owym czasie w Nakle istniało Towarzystwo Hallerczyków, nawet sam generał przyjeżdżał

¹ Pisownia oryginalna.

do miasta (Trybuszewski 1999, 13). Nazwa ta istnieje do dziś. W książce telefonicznej z 1952 roku pojawia się nazwa ul. *Rokossowskiego* (Konstanty Rokossowski – marszałek Polski i Związku Radzieckiego, wiceprezes Rady Ministrów PRL). W tej samej książce widnieje nazwa ul. *Hallera*, jednakże ze szczegółowej analizy danych zawartych w dwóch spisach abonentów sieci telefonicznej: z lat 1951 i 1952 wynika, że *Rokossowskiego* była prawdopodobnie kolejną nazwą ul. *Hallera*. Być może obecność w książce z 1952 roku tej drugiej nazwy – *Hallera* – jest wynikiem pomyłki.

Drugi plac Nakła nosił w roku 1902 nazwę *Markt*, w latach 1926 i 1939 – *Rynek*. Z kolei władze okupacyjne zmieniły nazwę tego głównego nakielskiego placu na *Adolf-Hitler-Platz*. Po wojnie na mapach pojawiła się stara nazwa – *Rynek*. Co ciekawe, w książce telefonicznej z roku 1952 można znaleźć nazwę *Nowy Rynek*. Adolf Hitler był również patronem głównego traktu Nakła – *Adolf-Hitler-Straße*. W 1902 roku były to dwie ulice: *Berlinerstraße* i *Brombergerstraße*. Są to nazwy topograficzne, wskazujące miejscowości, w których kierunku ulice te prowadziły. W 1926 i 1939 roku dawna *Berlinerstraße* nosiła nazwę ul. *Dąbrowskiego*. Widać tu zmianę typu nazewniczego – z nazwy topograficznej kierunkowej na nazwę upamiętniającą postać historyczną – Jana Henryka Dąbrowskiego, twórcę Legionów Polskich we Włoszech. Nazwa ta istnieje do dziś. Natomiast dawna *Brombergerstraße* w 1926 roku nosiła nazwę *Bydgoska* – mamy więc do czynienia z tłumaczeniem nazwy. Nazwa ta funkcjonuje i dziś. Z kolei w 1939 roku ulica ta nosiła imię *Marszałka Piłsudskiego*, zaś w roku 1951 była to ul. *Stalingradzka*. Na tym przykładzie widać wyraźnie wpływ czynników politycznych na nazewnictwo miejskie.

Inny nakielski rynek – dzisiejszy plac *Marii Konopnickiej* – w czasach zaboru nosił nazwę *Schweinemarkt*, czyli Świński Rynek. Tam bowiem odbywały się targi. Nazwa z czasów okupacji to *Emil-Lück-Platz*. Emil Lück prawdopodobnie był nakielskim kolejarzem, który krótko przed wojną przeszedł na stronę Niemców. Gdy na początku września 1939 roku Niemcy wkroczyli do Nakła, Emil wyszedł ich powitać. Niemcy nie wiedzieli, że jest po ich stronie i go zabili. Gdy dowiedzieli się o swojej pomyłce, aby uhonorować Emila, nazwali plac jego imieniem². Nie znalazłem nazwy tego placu w spisach z 1926 i 1939 roku. W pracy Rutscha z 1875 roku znajduje się jeszcze jedna nazwa placu – *Viehmarkt*, z niem. *Vieh* ‘bydło’. Być może to ten sam plac co *Schweinemarkt*.

² Dziękuję za tę informację nakielaninowi Mateuszowi Jankowskiemu.

Interesująca jest nazwa ulicy z 1902 roku – *Amazonenstraße*. Jest to nazwa utworzona od hydronimu Amazonka, czyli od nazwy rzeki w Ameryce Południowej. Ulica ta prowadziła do największej rzeki miasta i regionu – Noteci. Twórcy nazwy *Amazonenstraße* podkreślili ważną rolę Noteci poprzez jej porównanie do najdłuższej rzeki świata. Nazwa z lat okupacji również wskazuje na związek z wodą, brzmi bowiem *Wasserstraße*, czyli Wodna. Ta ostatnia nazwa – ul. *Wodna* – znajduje się na planie miasta do dziś.

W nazewnictwie miejskim Nakła istnieją urbanonimy będące pełnymi ekwiwalentami – są to nazwy kulturowe typu:

1902 r.	po 1939-1945 r.	1926 r.	1939 r.
<i>Bahnhofstraße</i>	<i>Bahnhofstraße</i>	<i>Dworcowa</i>	<i>Dworcowa</i>
<i>Gerichtstraße</i>	<i>Gerichtstraße</i>	?	<i>Sądowa</i>
<i>Poststraße</i>	<i>Poststraße</i>	<i>Pocztowa</i>	<i>Pocztowa</i>
<i>Kirchenstraße</i>	<i>Kirchenstraße</i>	<i>Kościelna</i>	<i>Kościelna</i>

Wszystkie wymienione w powyższych nazwach instytucje – dworzec, sąd, poczta, kościół – pełniły ważne funkcje w życiu mieszkańców Nakła, były głównymi punktami orientacyjnymi. Najprawdopodobniej dlatego kolejne władze decydowały się na zastosowanie pełnej ekwiwalencji w nazewnictwie.

Interesujące są również relacje pomiędzy nazwami z okresu zaborów oraz tymi z czasów II wojny światowej³. Niektóre ulice nosiły takie same nazwy w obu okresach, np. nazwy topograficzne kierunkowe: *Exiner Straße* (niem. *Exin* ‘Kcynia’), *Josephinerstraße* (niem. *Josephinen* ‘Występ’; w latach 1926, 1939 i obecnie ul. *Potulicka*), *Bielawyer Weg* – do 1920, *Bielauer Weg* – 1939-1945 (od nazwy miejscowej *Bielawy*), *Bromberger Chaussee* (od *Bromberg* ‘Bydgoszcz’). Z kolei ulica *Mrotschenstrasse* w latach okupacyjnych nosiła nazwę *Immenheimer Weg* (od nowej nazwy miasta – *Immenheim*). Przykłady innych identycznych nazw w obu okresach: *Brunnenstraße* (niem. *Brunnen* ‘studnia’, obecna nazwa ul. *Wąska*), *Wilhelmstraße* (w 1902 r. również *Kaiser Wilhelmstraße*) – upamiętniająca cesarza Wilhelma, w 1939 roku i obecnie ul. *ks. Skargi*, zaś w okresie stalinowskim *1 Maja*; *Lindenstraße* (niem. *Linde* ‘lipa’; w 1939 r. *Lipowa*, a obecnie *Powstańców Wielkopolskich*), *Friedhofstraße* (niem. *Friedhof* ‘cmentarz’ – ulica prowadzi na cmentarz; obecnie

³ W dalszej części tekstu nie przedstawiam całości zasobu nazewniczego Nakła. Podaję wybrane egzemplifikacje.

ul. *Bohaterów*), *Schützenstraße* (niem. *Schütze* ‘strzelec’, jest to nazwa kulturowa – przy tej ulicy położona była strzelnica; w latach 1926, 1939 i obecnie ul. *Adama Mickiewicza*), *Schulplatz*, *Schulstraße* (niem. *Schule* ‘szkoła’); ulica położona przy gimnazjum, w roku 1939 i obecnie ul. *Gimnazjalna*, zaś w 1952 r. *Janka Krasickiego*), *Schwarzer Weg* (niem. *schwarz* ‘czarny’ i *Weg* ‘droga’), *Sandstraße* (niem. *Sand* ‘piasek’) itp.

Liczna grupa ulic i placów nosiła inne nazwy w czasach zaboru i podczas okupacji, np. *Polizeistraße* (niem. *Polizei* ‘policja’ – *Kurze Straße*⁴ (niem. *kurz* ‘krótki’); obecnie ul. *Podgórna*), *Exerzierplatz* (niem. *Exerzieren* ‘musztra’) – *Parkstraße*, *Kuhbrücke* (niem. *Kuh* ‘krowa’ – *Wiesenstraße* (niem. *Wiese* ‘łąka’), *Eisenbahnerweg* (niem. *Eisenbahn* ‘kolej’) – *Jahnstraße* (Friedrich Ludwig Jahn – niemiecki pedagog i dowódca wojskowy, ojciec gimnastyki sportowej); *Scheunenstraße* (niem. *Scheune* ‘stodoła’) – *Danziger Straße* (niem. *Danzig* ‘Gdańsk’; obecnie dwie ulice: *Jackowskiego* i *Krzywoustego*; w 1926 r. *Maksymiliana Jackowskiego*, w 1939 r. *Bolesława Krzywoustego*); *Baerwaldstraße* (Baerwaldowie byli znaną żydowską rodziną kupiecką)⁵ – *Hermann-Göring-Straße* (Hermann Göring – niemiecki działacz nazistowski, jeden z twórców III Rzeszy; w 1926, 1939 r. i obecnie ul. *Jana Kilińskiego*; Jan Kiliński – pułkownik powstania kościuszkowskiego); *Gartenstraße/Petersilienstraße* (niem. *Petersilie* ‘pietruszką’) – *Gartenstraße* (niem. *Garten* ‘ogród’; obecnie ul. *Długa*). Topograficzne nazwy z okresu pruskiego *Vorstadt* (z niem. *Vorstadt* ‘przedmieście’), *Zur Schleuse* (z niem. *Schleuse* ‘śluzą’) na okupacyjnej mapie Nakła zostały zastąpione przez nazwy nadane na cześć pruskich generałów i oficerów: *Gneisenaustraße*, *Scharnhorststraße*, *Tirpitzstraße*. Urbanonimy te upamiętniają marszałka z okresu wojen napoleońskich Augusta von Gneisenau, pruskiego generała Gerharda von Scharnhorsta i twórcę Cesarskiej Marynarki Wojennej Alfreda von Tirpitz. *Gneisenau*, *Scharnhorst* i *Tirpitz* to również nazwy niemieckich okrętów pancernych z okresu I i II wojny światowej utworzone od nazwisk wymienionych dowódców.

Jak twierdzą Magdalena Czachorowska i Anna Paluszak Bronka, „urbanonimy przez swoje konotacyjne wartości mogą być skutecznym orężem w walce ideologicznej” (Czachorowska, Paluszak-Bronka 2003, 122). Z prze-

⁴ Przed myślnikiem podaję formę z okresu zaborów, po myślniku – z czasów okupacji.

⁵ Levin Baerwald od lat 20. XIX wieku zajmował się handlem zbożem, nasionami i wełną. W latach 1844-1845 do firmy ojca dołączyli jego dwaj synowie – Aaron i Lesser, a następnie syn Max. Szerzej o historii firmy pisze O. Matzel (Matzel 1973). Warto wspomnieć również o urodzonym w 1828 roku w Nakle Hermannie Baerwaldzie, który był znanym pedagogiem.

proowanej analizy wynika, iż stosunki polsko-niemieckie w nazewnictwie miejskim Nakła nad Notecią były skomplikowane. W międzywojniu widoczna była tendencja do nadawania nazw upamiętniających postaci zasłużone dla historii Polski, np. ul. *Hallera*, *Dąbrowskiego*, *Kilińskiego*. Silna polityka germanizacyjna podczas II wojny światowej polegała głównie na usuwaniu polskich patronów i wprowadzaniu nazw upamiętniających polityków III Rzeszy i teoretyków wojny. Imionami tych osób nazwano główne ulice i place miasta. Należy jednak stwierdzić, iż tego typu nazw było stosunkowo niewiele. W niemieckojęzycznym krajobrazie nazewniczym Nakła dominowały nazwy topograficzne, kierunkowe i kulturowe, związane m.in. z położonymi przy ulicy obiektami czy też właściwościami topograficznymi terenu. Różny jest stopień adaptacji nazewniczych. Rzadkość stanowią translacje polsko-niemieckie, gdzie nazwa pruska oraz nazwa niemiecka z okresu okupacji wyglądają tak samo (np. *Bahnhofstraße* – *Dworcowa*, *Kirchenstraße* – *Kościelna*). Niekiedy mamy do czynienia z różnymi nazwami w trzech opisywanych okresach (np. *Posenerstraße* – gen. *Józefa Hallera* – *Albert-Forster-Straße*). Jeżeli zaś chodzi o relacje prusko-niemieckie, to część ulic nosiła inną nazwę podczas zaboru, inną w okresie II wojny światowej (np. *Kuhbrücke* – *Wiesenstraße*), część natomiast w obu okresach nazywała się tak samo (np. *Wilhelmstraße*, *Schulstraße*).

Przedmiotem niniejszego artykułu uczyniłem zmiany w urbanonii Nakła nad Notecią na przykładzie trzech okresów: pruskiego, międzywojennego oraz okresu okupacji. Czasami, dla zilustrowania wpływu czynników pozajęzykowych – politycznych i społecznych – na zmiany w nazewnictwie, przytaczałem również przykłady nazw opisywanych ulic z lat 50. XX wieku i z początku XXI wieku. Pełna analiza nazewnictwa miejskiego Nakła nad Notecią od roku 1946 do współczesności będzie jednak przedmiotem odrębnego artykułu.

Źródła

- Adreß-Kalender der Stadt Nakel nebst einem Inseraten-Anhang*, 1902, oprac. O. Romberger, J. Gruse, Nakel.
- Nakło nad Notecią. 712 lat miasta a.d. 1299-2011* – Plan Nakła nad Notecią wydany dla Urzędu Miasta i Gminy w Nakle nad Notecią, wydanie II, 2011.
- Spis abonentów sieci telefonicznej Okręgu Dyrekcji Okręgu Poczty i Telegrafów w Bydgoszczy: w marcu 1926 r.*, Poznań 1926.
- Spis abonentów sieci telefonicznych Dyrekcji Okręgu Poczty i Telegrafów w Bydgoszczy i Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej w mieście Bydgoszczy na 1939 r.*, Warszawa 1939.

Spis abonentów sieci teletechnicznych Dyrekcji Okręgu Poczty i Telegrafów w Gdańsku na 1946 r.

Spis abonentów sieci telefonicznych Dyrekcji Okręgu Poczty i Telegrafów w Gdańsku na 1947/48 rok.

Spis telefonów Gdańskiego Okręgu Poczty i Telegrafów na rok 1949.

Spis telefonów Gdańskiego Okręgu Poczty i Telekomunikacji na rok 1951.

Spis telefonów Gdańskiego Okręgu Poczty i Telekomunikacji na rok 1952.

Spis telefonów Gdańskiego i Bydgoskiego Okręgu Poczty i Telekomunikacji na rok 1953.

Literatura

Atlas historyczny miast krajeńskich. Nakło nad Notecią, 1999, oprac. historyczne S. Jurczak, H. Trybuszewski, tłum. S. Siewert, oprac. graficzne F. Otto, Nakło nad Notecią.

Belchnerowska A., 2008, *Relacje polsko-niemieckie w urbanonimii Pomorza Szczecińskiego*, „Onomastica Slavogermanica” XXVII, s. 121-125.

Borysiak E., 2003, *Nazwy ulic i placów Świebodzic w aspekcie historycznym oraz na tle współczesnej platonimii miast dolnośląskich*, „Onomastica Slavogermanica” XXIV, s. 145-160.

Czachorowska M., Paluszak-Bronka A., 2003, *Germanizacja nazw ulic Bydgoszczy*, [w:] *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność*, pod red. M. Święcickiej, Bydgoszcz, s. 117-123.

Czyż E., 2008, *Nakielskie powroty*, Bydgoszcz-Nakło.

Danielewicz J., 1990, *Nakło w latach 1920-1939*, [w:] *Nakło nad Notecią. Dzieje miasta i okolic w latach 1299-1989*, cz. I, pod red. J. Danielewicza, Nakło nad Notecią, s. 209-279.

Der Kreis Wirsitz. Ein westpreußisches Heimatsbuch, 1973, pod red. H. Papsteina, Bad Zwischenhahn.

Duszyński H., 2008, *Nazwy ulic i placów Wyrzyska*, [w:] *Język, społeczeństwo, wartości*, pod red. E. Laskowskiej, I. Benenowskiej, M. Jaracz, Bydgoszcz, s. 117-126.

Duszyński H., 2011, *Nazwy ulic i placów Grodna z okresu II wojny światowej w źródłach niemieckojęzycznych*, [w:] *Tekst jako kultura. Kultura jako tekst*, pod red. Z. Nowożenowej, Gdańsk, s. 112-118.

Famielec M., Duszyński H., 2010, *Главные тенденции в развитии урбанонимии Бреста и Гродно – сопоставительное описание*, „Białorutenistyka Białostocka” t. 2, Białystok, s. 179-188.

Geppert I., 1926, *Dzieje ziemi nakielskiej aż do pierwszego rozbioru Polski*, [w:] *Krajna i Nakło: studja i rozprawy wydane z okazji pięćdziesięciolecia gimnazjum imienia Bolesława Krzywoustego w Nakle*, Nakło-Wyrzysk, s. 1-144.

Heidrich R., 1910, *Die Stadt Nakel und ihre Geschichte*, Nakel.

- Jurczak S., Trybuszewski H., 1999, *Opracowanie historyczne*, [w:] *Atlas historyczny miast krajeńskich. Nakło nad Notecią*, Nakło nad Notecią, s. 5-12.
- Krajna i Nakło: studja i rozprawy wydane z okazji pięćdziesięciolecia gimnazjum imienia Bolesława Krzywoustego w Nakle*, 1926, Nakło-Wyrzysk.
- Księżski J., 1990, *Nakło w okresie zaboru pruskiego*, [w:] *Nakło nad Notecią. Dzieje miasta i okolic w latach 1299-1989*, cz. I, pod red. J. Danielewicza, Nakło nad Notecią, s. 160-208.
- Łaniecki S., 2008, *Kronika Nakielska*, Sępólno Krajeńskie-Nakło nad Notecią.
- Matzel O., 1973, *Geschichte der Firma und Familie Baerwald/Nakel*, [w:] *Der Kreis Wirwitz. Ein westpreußisches Heimatsbuch*, pod red. H. Papsteina, Bad Zwischenhahn, s. 447-449.
- Nakło nad Notecią. Dzieje miasta i okolic w latach 1299-1989*, 1990, cz. I, pod red. J. Danielewicza, Nakło nad Notecią.
- Nakło nad Notecią. Dzieje miasta i okolic w latach 1990-1998*, 1998, cz. II, praca zbiorowa, Nakło nad Notecią.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia – Pochodzenie – Zmiany*, 2007, t. VII, pod red. K. Rymuta, s. 338-339.
- Perlińska A., 1990, *Nakło w latach 1939-1945*, [w:] *Nakło nad Notecią. Dzieje miasta i okolic w latach 1299-1989*, cz. I, pod red. J. Danielewicza, Nakło nad Notecią, s. 280-305.
- Rutsch, 1875, *Chronik und Beschreibung von Nakel: nach amtlichen Quellen und zuverlässigen Privat- Mittheilungen*, Nakel.
- Samselski T., 2002, *Nakło nad Notecią: kronika wydarzeń*, Bydgoszcz.
- Trybuszewski H., 1999, *Poprawki do historii. Wydawnictwo na jubileusz 700-lecia królewskiego miasta Nakła nad Notecią*, Nakło nad Notecią.
- Trybuszewski H., 2000, *Widoki dawnego Nakła*, Nakło nad Notecią.
- Wróbel A., 2004, *Z dziedzictwa językowego na Krajnie i Palukach. O nazwach miejscowych okolic Nakła nad Notecią*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe na Krajnie i Palukach. Wybrane problemy z dziejów Krajny Nakielskiej (związki Krajny z Palukami)*, pod red. S. Łanieckiego i L. Skazy, Nakło nad Notecią, s. 18-63.

**Changes in the urbanonyms of Nakło nad Notecią:
Polish and German street and square names
Summary**

This paper presents the processes of urbanonym changes in Nakło nad Notecią during the three historical periods: the Prussian Partition, the Interbellum and the World War II. The author makes effort to indicate extraonomastic motivations that created a basis from German and Polish names. The analysis has shown complicated relations between the Polish and the German, and also between the Prussian and the German urbanonyms.